

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Szarka László*, *Bruhács János*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Gyurcsík Iván*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*.
Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Zoltán utca 14. Telefon: 282-2250 Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tördelés: *Knausz Valéria*. Korrektor: *Papp Zsuzsanna*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri u. 53. fsz. 47. Telefon/fax: 212-9527 A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1940 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 USD + 12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 USD (postaköltség Európába).

Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*. Internet: <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>

HU ISSN-1215-2684

A lap megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány támogatta.

Válogatásunk kiadványai

Annali dell'Istituto universitario Orientale di Napoli (AION), Slavistica (Olaszország)	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (Ausztria)
Ázky i socium. Materialy III Meždunarodnoj naučnoj konferencii (Fehéroroszország)	Otečestvennaia istoriia (Oroszország)
Belaruski Gistaryenŭ Aglād (Fehéroroszország)	Perspectives on Prevention (USA)
Ľeský časopis historický (Csehország)	Politička misao (Horvátország)
Current History (USA)	Politique étrangère (Franciaország)
Défense nationale (Franciaország)	Politique internationale (Franciaország)
East European Constitutional Review (USA)	Politische Studien (Németország)
Erdélyi Múzeum (Románia)	Problemes politiques et sociaux (Franciaország)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)	Revue Études internationales (Franciaország)
Fórum (Szlovákia)	Slavânovedenie (Oroszország)
Global Society (USA)	Slavica Tartuensia (Észtország)
Golas Radzimy (Fehéroroszország)	Slavistica Vilnensis (Litvánia)
Historické štúdie (Szlovákia)	Südosteuropa (Németország)
Historický časopis (Szlovákia)	Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
International Political Science Review (Anglia)	The Annals of the American Academy of Political and Social Science (USA)
Kontakty i dialogi (Fehéroroszország)	The Journal of Politics (Anglia)
Korunk (Románia)	Tübinger Geographische Studien (Németország)
Latyšy na Belarusi (Fehéroroszország)	Voprosy ázykoznaniâ (Oroszország)
Mezinárodní vztahy (Csehország)	Zeitschrift für Slawistik (Németország)

TARTALOM

JELENTÉS A VÉGEKRŐL (<i>Cholnoky Győző</i>)	387
---	-----

TANULMÁNYOK

MAGYAROK A VAJDASÁGBAN ÉS KÁRPÁTALJÁN

Gereben Ferenc: A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása	388
Gábrity Molnár Irén: A vajdasági magyar migráció hatása társadalmi szerkezetükre	402
Papp Richárd: Etnikus vallások a Vajdaságban?	415
Csernicskó István: A kárpátaljai magyarok önmagukról és az ukránokról	437
Vári Fábán László: Pásztorok, keljünk fel... (Betlehemezés Kárpátalján)	445
Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között	450

MŰHELY

Halász István – Majtényi Balázs: A magyar és a szomszédos államok „státustörvényei”	470
---	-----

KRITIKA

Niederhauser Emil: Két magyar nyelvű szlovák könyv a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatokról	480
Albert Gábor: A büntudat hamuja alatt. (Emlékkönyv Esterházy Jánosról)	483
Zoltán András: A Litván Nagyfejedelemség kulturális és nyelvi helyzete. (Értékelés Celunova tanulmányáról)	486

SZEMLE

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Brubaker, Rogers: Az asszimiláció metamorfózisa: a francia, a német és az amerikai példa (<i>Vadász Rezső</i>)	495
Dijkstra, Steven – Geuijen, Karin – Ruijter, Arie de: Multikulturalizmus és társadalmi integráció Európában (<i>Vadász Rezső</i>)	498
Magarditsch Hatschikjan, Stefan Troebst (szerk.): Délkelet-Európa – kézikönyvben (<i>Komáromi Sándor</i>)	501
Henkel, Jürgen: Múlt és jövő között: romániai parlamenti- és elnökválasztások – 2000 (<i>Komáromi Sándor</i>)	503
Vuković, Ivan – Vizjak, Ana: Az Európai Unió, a CEFTA és a horvát nemzetgazdaság (<i>Futala Tibor</i>)	505

Čičin-Šain, Ante: Horvátország: Hogyan lesz úrrá az ország a múltból eredő nehézségeken, és hogyan készül fel Európára? (<i>Biczó Krisztina</i>)	506
Cirtautas, Arista M.: Lengyelország. (A legnagyobb tagjelölt ország integrációs gondjai) (<i>Biczó Krisztina</i>)	509
Kazaneŭska-Barčyn'ska, Ianna: A fehér oroszok képe a mai lengyelek tudatában (<i>Zoltán András</i>)	512
Tesař, Filip: Montenegró: a függetlenség útján? (<i>Futala Tibor</i>)	514
Ivaldi, Gilles: A szélsőjobb Nyugat-Európában (<i>Kakasy Judit</i>)	516
Joannon, Pierre: Észak-Írország a béke viharában (<i>Kakasy Judit</i>)	518
Leveau, Rémy – Moisi, Dominique: Törések a békén (<i>Kakasy Judit</i>)	520
Adams, John: A hindu kultúra hatása India gazdasági fejlődésére (<i>Vadász Rezső</i>)	522
Klen, Michel: A vietnami mérőkövek összevisszasága (<i>Kakasy Judit</i>)	524
Jelin, Elizabeth: A Dél-Amerikai Közös Piac mint a társadalmi folyamatok új színpada (<i>Vadász Rezső</i>)	526

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Nagy Róbert: „Nekünk szüntelen szükséges fejlődni ...” (<i>Cholnoky Olga</i>)	529
Demény István: „Mi is az a népköltészet?” (<i>Cholnoky Olga</i>)	530

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Farrands, Christopher: A nyelv és a közösségek közötti megértés lehetőségei, avagy létezik-e univerzális nyelv? (<i>Vadász Rezső</i>)	532
Duličenko, Aleksandr Dmitrievič: A szláv mikronyelvek helyzete és fennmaradási esélyei (<i>Zoltán András</i>)	534
Neveklowski, G.: Nyelvi állapotok az egykori szerbhorvát nyelvterületen (<i>Zoltán András</i>)	537
Nikčević, Vojislav: A montenegrói nyelv (<i>Zoltán András</i>)	541
Šustek, Zbyšek: Irodalmi nyelv is lesz a morva? (<i>Zoltán András</i>)	543

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Weiher, Gregory R.: A kisebbséghez tartozó diákok eredményei (<i>Biczó Krisztina</i>)	546
Ilyés Zoltán: A vallás és a nyelv szerepe az identitás alakulásában (<i>Cholnoky Olga</i>)	547
Bieder, Hermann: Felekezet, etnikum és nyelv a XX. századi Fehéroroszországban (<i>Zoltán András</i>)	549
Zemskaa, E. A.: Az orosz diaszpóra nyelvmegtartó képessége (<i>Zoltán András</i>)	553

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Fassel, Horst – Waack, Christoph: (Dél-, közép-)kelet-európai régiók (<i>Komáromi Sándor</i>)	556
---	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Wilss, Wolfram: Egy világ – egy nyelv? A globalizáció nyelvi lehetőségei (<i>Komáromi Sándor</i>)	560
Az államfők szerepe a nemzeti-etnikai konfliktusok megelőzésében és kezelésében (Perspectives on Prevention) (<i>Vadász Rezső</i>)	561
Hainard, François – Verschuur, Christine: A nők lehetőségei és szerepe a társadalmi problémák megoldásában (<i>Vadász Rezső</i>)	567
Girard, Renaud (rip.): Rendszerváltás Belgrádban – Beszélgetés Vojislav Kostunicával (<i>Kakasy Judit</i>)	569
Zubkova, E. Ű.: A Baltikum szovjetizálása a „helyi nacionalizmusok” letörésével 1949 és 1952 között (különös tekintettel az ún. „észti ügyre”) (<i>Futala Tibor</i>)	571
Crowley, John: Az etnikai kisebbségek és a politika kapcsolata Nyugat-Európában (<i>Vadász Rezső</i>)	573

KISEBBSÉGI JOG

Bieder, Hermann: Nyelvpolitika és nyelvi helyzet a Szovjetunió utódállamaiban (<i>Zoltán András</i>)	577
Bertrand, Gilles – Rigoni, Isabelle: Törökország a vádlottak padján (<i>Vadász Rezső</i>)	581

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Čaplovičová, Kristína: Az abszolutizmus mint jelenség és fogalom (<i>Futala Tibor</i>)	589
Wolfram, Herwig: Közép-Európa az 5. század végétől a 11. század elejéig (<i>Futala Tibor</i>)	591
Angyal Béla: A felvidéki magyarok politikai állásfoglalása az első Csehszlovák Köztársaságban (<i>Cholnoky Győző</i>)	593
Holec, Roman: Vállalkozók és vállalkozások Szlovákia mai területén 1918 előtt (<i>Futala Tibor</i>)	595
Rábik, Vladimír: Németek betelepülése a középkori Zólyom megyébe (<i>Futala Tibor</i>)	597
Pánek, Jaroslav: A nemzetfogalom változásai a cseh historiográfiában (<i>Futala Tibor</i>)	599
Lempertene, Larisa: A hagyományos zsidó oktatási rendszer Litvániában (<i>Zoltán András</i>)	601

mát: „Nem értik az evangéliumot, mert az egyházuk nem igehirdető a szó misszionárius értelmében.”

Az egyik etnikai-vallási közösség tagjai tehát „értékkitéletet” mondanak a másiktól a vallásosság „második szintje” alapján, ezáltal is megfogalmazva a két kultúra különbözőségét. Így ez a különbségtevés is az etnikai másságot emeli ki, s ezáltal az „első szint” jelentéseihez kapcsolódik.

Ha hozzátesszük mindehhez – mint láttuk –, hogy az elmúlt politikai rendszer hatása okán vallási szempontból a „szerb egyház” is kisebbségi viszonyba került a társadalom egészét tekintve, s hogy rítusai, vallási tradíciója elvesztette a Vajdaságban vallási tartalmait, jelentéseit, akkor megállapíthatjuk, hogy a vallásosság „második”, belső-tartalmi, kulturális „szintjén” nem is lehet a pravoszláv vallásról mint „többségi” vallásról beszélni a „kisebbségi”, „magyar” egyházakhoz képest. Ahogy egyik zentai szerb interjúalanyom fogalmazott: „A pravoszlávság vagy a katolikuság nem olyan nagy probléma senkinek úgy, vallási szinten, mert ezeknek a generációknak nagy része még azt sem tudja, mi az, hogy kereszténység, még ha el is jár néha a templomba. A szokásokat ismeri csak-, azt se tudja, mi az egyáltalán, nem hogy katolikus vagy pravoszláv, hogy mi valójában a különbség”. Ezért idézett hipotézisünk („A vallásosság és a vallásgyakorlat a kisebbségi helyzetben felértékelődik, és az egyéni és csoportidentitás megőrzésében fontos szerepet vállal”, s főként akkor mutatnak a magyar kisebbségek „aktívabb vallási életet”, ha „pravoszláv többségű társadalomban” élnek.) az általam értelmezett „első szint” viszonylatában jelentkezik csupán, s nem a valláskultúra, a belső-vallásos tartalmak (s ezek „aktivitása”) szintjén.

Csermicskó István*

A kárpátaljai magyarok önmagukról és az ukránokról

The Ruthenian Hungarians about Themselves and the Ukrainians

In 2000 595 pupils and 38 hungarian adults took part in a quarry-sheet research, which reassured the self-portrait of the Hungarians and their opinion of the Ukrainians. According to the results of the research the Subcarpathian Hungarians formed a positive portrait of themselves, by all means they have better respect for themselves than for the ukrainians.

Írásunkban a kárpátaljai magyarság saját közösségéről, illetve az ukránokról alkotott képéről nyújtunk rövid áttekintést egy empirikus kérdőíves vizsgálat adatai alapján.

2000 tavaszán Kárpátalja hat járásában (ungvári, munkácsi, beregszászi, nagy-szölösi, técsői, huszti) 26 településen 595, egy évvel az érettségi előtt álló középiskolák adatközlő, illetve kontrollként 38 felnőtt vett részt abban a vizsgálatban, amelynek a részeredményeit itt közöljük. A mintavétel kiterjedt Kárpátalja valamennyi olyan (magyar és nem magyar tannyelvű) középiskolájára, ahol jelentős számú magyar nemzetiségű diák tanul. A minta így megfelelően reprezentálja a kárpátaljai magyar középiskolásokat mint szociológiailag jól körülírható társadalmi csoportot, de az eredményekből (többek között a felnőtt kontrollcsoport révén) az egész közösségre nézve is hasznos általánosításokat tehetünk.

Csepeli György (1997: 479–480) számol be arról, hogy Le Vine és Campbell (1972) elkülönítette azokat az általános autosztereotípiákat, amelyeket a közösségek rendszerint saját magukról alkotnak, és az úgynevezett általános heterosztereotípiákat, amelyekkel a szomszédos közösségeket illetik. Jelen vizsgálatunkban felhasználtuk ezeket, ám vegyesen adtuk meg az auto- és heterosztereotípiákat, és a következőre kértük adatközlőinket:

Az alábbi tulajdonságokat külföldiek mondták a magyarokra és az ukránokra, de sajnos összekeveredett, hogy mely tulajdonságokat tartották a magyarokra s melyeket az ukránokra jellemzőnek. Arra kérünk, hogy a tulajdonságok közül jelöld meg 1-gyel azokat, amelyeket jellemzőnek tartasz a magyarokra, 2-vel azokat, amelyek szerinted az ukránokra jellemzők, s tégy 3-ast azokhoz a tulajdonságokhoz, amelyek szerinted sem a magyarokra, sem az ukránokra nem jellemzőek, vagy pedig egyszerre jellemzőek az ukránokra és a magyarokra is! Tehát: 1 = a magyarokra jellemző, 2 = az ukránokra jellemző, 3 = egyikre sem vagy mindkettőre jellemző.

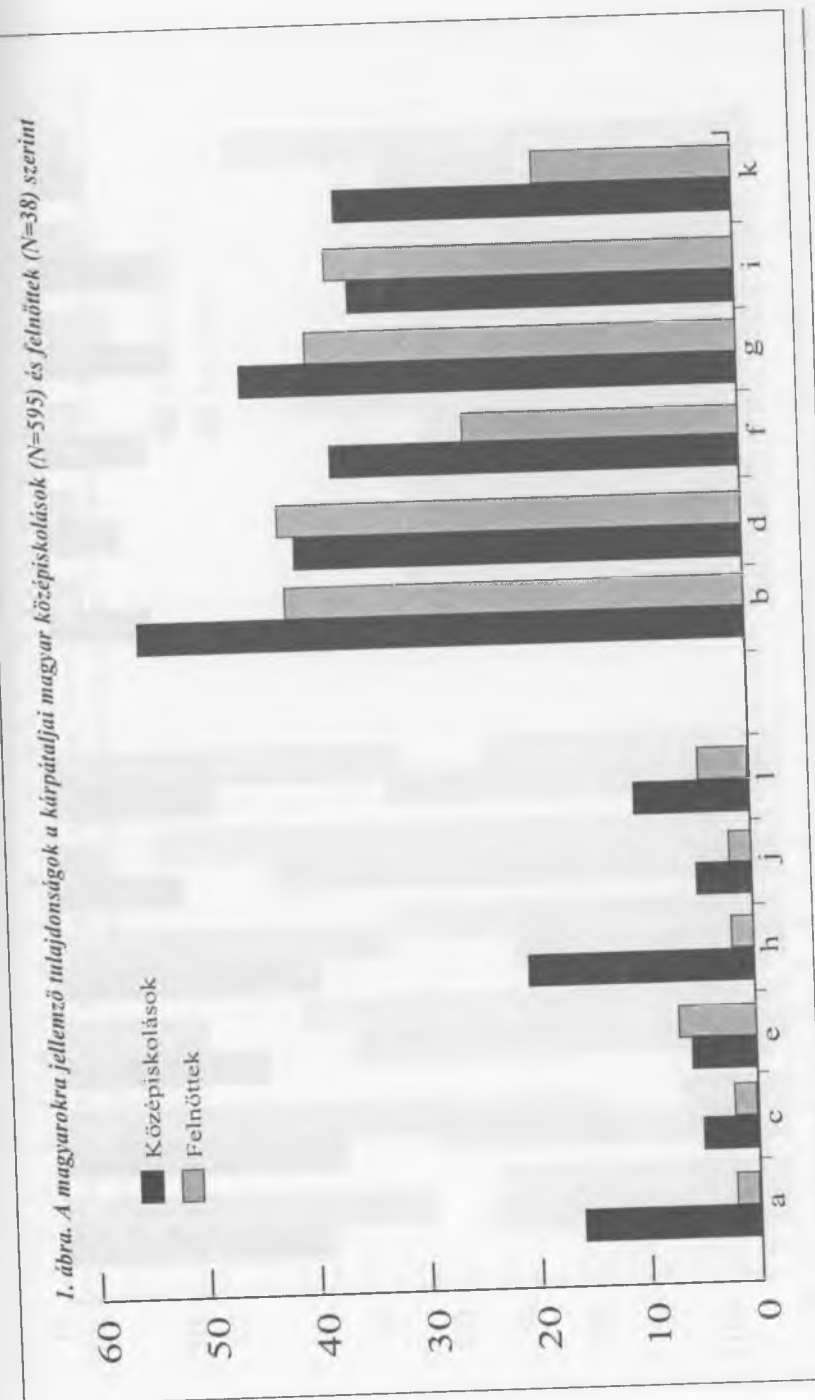
- a) Önzők, a saját fajtájukat mindennél előbbre tartják
- b) Büszkék magukra, megbecsülik önmagukat és őseik hagyományait
- c) Erőszakosak és terjeszkedők, a mások kárára akarnak előrehaladni
- d) Hűségesek
- e) Becsapnak másokat, amint lehetőségük nyílik rá, nem becsületesek, nincs bennük erkölcsi határ, amikor másokról van szó
- f) Becsületesek és megbízhatóak egymás között, de nem dőlnek be az idegenek mindenféle aljas trükkjeinek
- g) Bátrak és haladó felfogásúak, felkelnek saját dolgaik védelmében, megvédik azt, ami az övék, és nem lehet őket kiforgatni abból, amit jogosan megszereztek
- h) Összetartanak, másokat kirekesztenek maguk közül
- i) Békeszeretőek, szeretik az embereket, csak az ellenségeikkel szemben él a szívükben gyűlölet
- j) Erkölcstelenek és becsületesek
- k) Tisztességesek és becsületesek
- l) Gyűlölködnek, különösen rosszindulatúak a nem hozzájuk tartozókkal szemben

Az a), c), e), h), j) és l) betűvel jelölt tulajdonságok tartoznak a hetero-, a b), d), f), g), i) és k) pedig az autosztereotípiák közé (ezeket az 1–3. ábrán különválasztva tüntettük fel). A vizsgálat tervezésekor hipotézisünk az volt, hogy mind a középiskolások, mind pedig a felnőttek körében szétválnak majd a sztereotípiák. Amint az az 1. és 2. ábrából látható, mindkét minta jellemzőbbnek találta az autosztereotípiákat saját közösségére, illetve a heterosztereotípiákat az ukránokra.

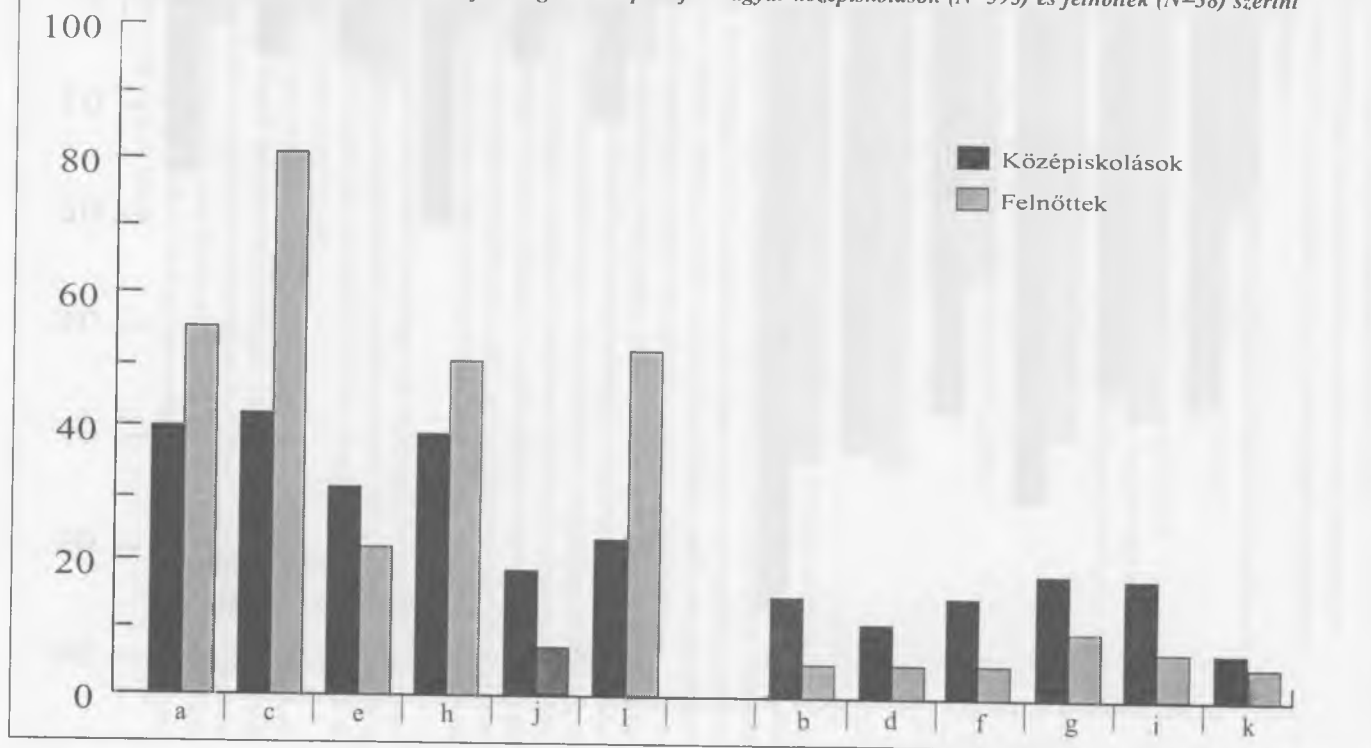
Mind a középiskolások, mind pedig a felnőttek úgy vélték, hogy az ukrán közösségre sokkal inkább jellemzők a heterosztereotípiák, mint a magyarokra. A két minta válaszait összevetve feltűnik, hogy a középiskolások szigorúbban ítélték meg az ukránokat, mint a felnőttek: magasabb arányban vélték úgy, hogy a negatív jellemvonások a többségi nemzetet jellemzik, és a felnőtteknél pozitívabban látják saját közösségüket. Az ukránokra jellemző tulajdonságokat bemutató második ábra szinte tükörképe az elsőnek: a heterosztereotípiákat a kárpátaljai magyarok többsége az ukránokra vonatkoztatja.

A tulajdonságok közül többet is semlegesnek (azaz egyik nemzetiségre sem vagy mindkettőre egyformán jellemzőnek) tartottak az adatközlők (3. ábra). A legtöbben a talán leginkább negatívnak tekinthető j)-vel jelölt tulajdonságot (Erkölcstelenek és becsületesek.) vélik semlegesnek.

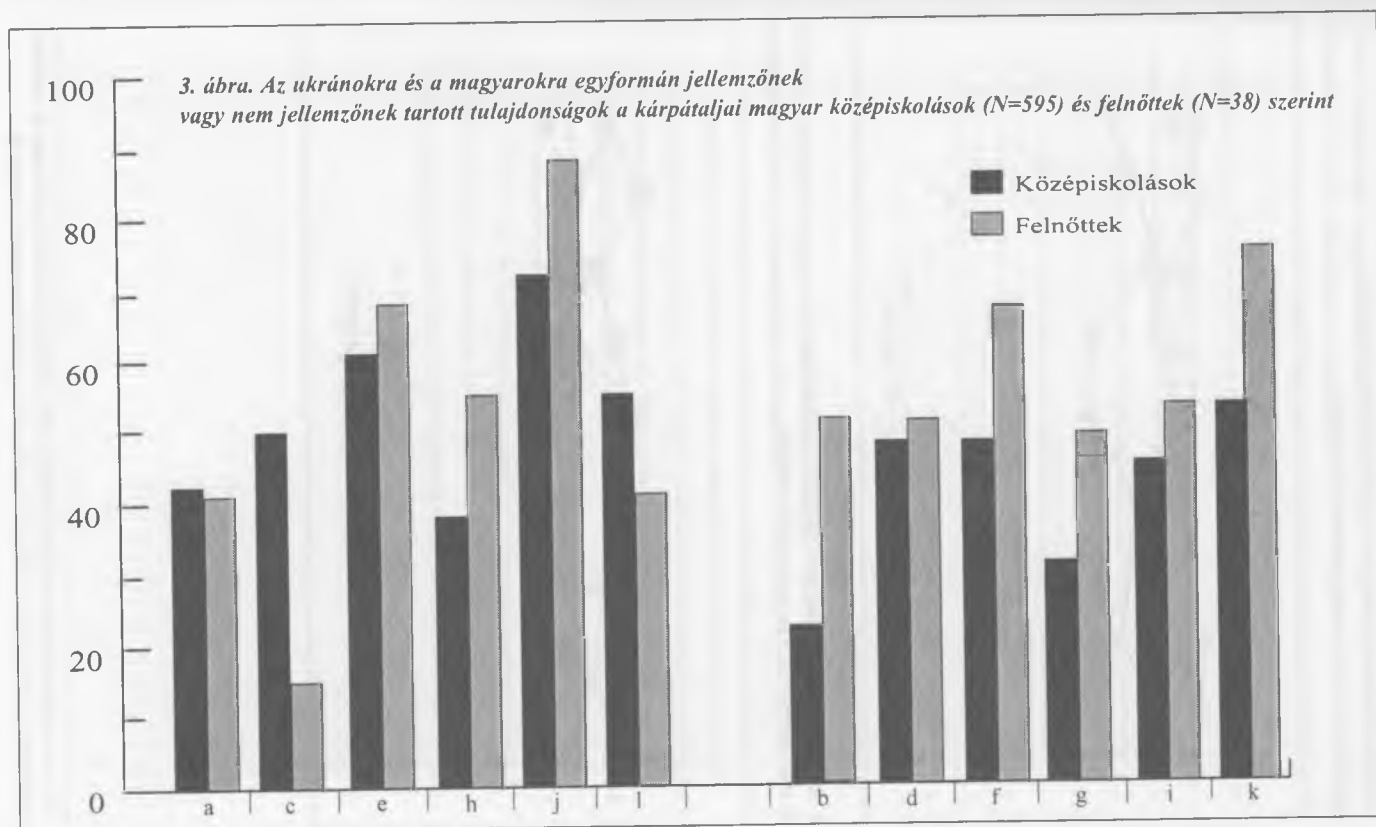
Megkértük arra is adatközlőinket, hogy egy ötfokú skálán értékeljék előbb azt, mennyire jellemzők bizonyos tulajdonságok az ukránokra, majd azt, ugyanezek mennyire illenek a magyarokra. Az eredményekből átlagot számítottunk. Külön tüntettük fel a középiskolások és a felnőtt minta vélekedését a magyarokról és az ukránokról, illetve összevetettük azt is, hogy van-e eltérés a magyarok és ukránok megítélésében a két csoport között.

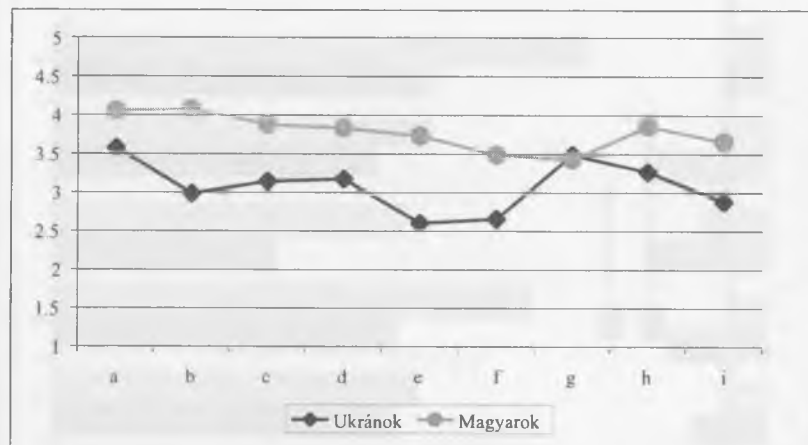
2. ábra. Az ukránokra jellemző tulajdonságok a kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) szerint

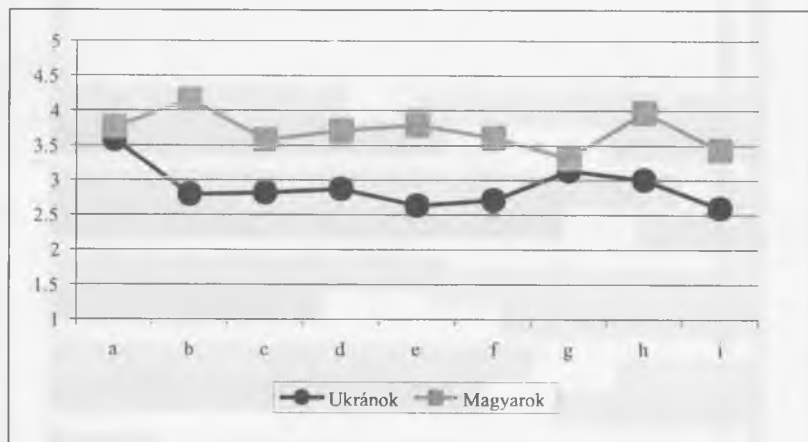
3. ábra. Az ukránokra és a magyarokra egyformán jellemzőnek vagy nem jellemzőnek tartott tulajdonságok a kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) szerint

4. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások véleménye az ukránokról és a magyarokról (N=595)**

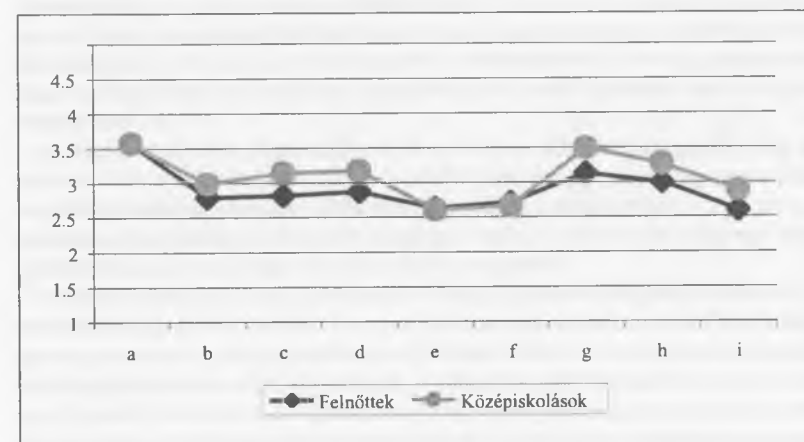
5. ábra. Kárpátaljai magyar felnőttek véleménye az ukránokról és a magyarokról (N=38)

6. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) véleménye a magyarokról

7. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások (N=595) és felnőttek (N=38) véleménye az ukránokról

** A 4-7. ábrán a vízszintes tengelyen található betűk a következőket jelentik: a: társasak, b: műveltek, c: érdeklődők, d: barátságosak, e: békések, f: megbocsátók, g: erősek, h: vonzók, i: gazdagok.

Az átlagok azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyarok a magyarságot (a) társasabbnak, (b) műveltebbnek, (c) érdeklődőbbnek, (d) barátságosabbnak, (e) békésebbnek, (f) megbocsátóbbnak, (h) vonzóbbnak és (i) gazdagabbnak tartják, mint az ukránságot, ám mindkét népcsoportot (g) egyformán erősnek vélik; a felnőttek (a középiskolásokkal ellentétben) közel azonosan társasnak vélik mindkét népcsoportot.

A 6. és 7. ábrából kitűnik, hogy nincs jelentős eltérés abban, ahogyan a kárpátaljai magyar középiskolások és felnőttek a magyarokat és az ukránokat szemlélik.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok pozitív önképpel rendelkeznek. Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy a velük együtt élő ukránokról alkotott képük ellenséges lenne, annak ellenére sem, hogy saját közösségüket mindenben az ukránok fölé helyezik.

Irodalom

Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Le Vine, R. A. – Campbell, Dt. T. 1972. *Ethnocentrism*. Wiley: New York.

Vári Fábán László

Pásztorok, keljünk fel... (Betlehemezés Kárpátalján)

Shepherds, Let's Rise ... (Nativity plays in Sub-Carpathia)

The author evokes the custom of the Catholic Nativity plays and supplements them with so far unknown details by the help of archives and of the reports of Hungarian people. Fortunately in the past ten years the tradition has become alive, thanks to the Hungarian Cultural Association and the faithful Sub-Carpathian Hungarians.

Talán 14-15 éve is van már, hogy a beregszászi Bethlen-ház, másképpen Gróf-udvar külső falait javítgató munkások a hámló vakolatrétegek alól kibontottak egy régi feliratot: BETHLEN – 1629. Az egykori udvarház már évtizedek óta a városi szakmunkásképző, közismertebb nevén a Csóka otthona ekkor. Az intézmény igazgatója a hivatlan emlék láttán szlávós akcentussal ekképp nyilatkozott: „Tesék máris eltűntetni! Ide nem kell se Bethlen, se betlehem!” Az elhangzott parancs szerint tehát nincs szükség sem a magyar múlt, sem pedig az egyházi eredetű népszokások élesztgetésére. A város azonban másként ítélte. A beregszászi magyar értelmiség, egy-két helyi újságíró alig hallható morgolódása, talán épp a falak kiváló hallásának köszönhetően a Vérke parti pártközpontba is behallatszott, s ott úgy határoztak, hogy a műemléképület nyugodtan megtarthatja az építető fejedelem nevét és alapításának évét.

A Bethlen név tehát rehabilitáltatott, de a betlehem Kárpátalján egyelőre még tabu maradt. A szentesték békéje mögé húzódó falvak nyugalmát nemegyszer a járási pártközpontokból irányított „kiküldöttek” verték fel: szétkergették a kántáló vagy betlehemező gyerekek kis csapatait, s a jászol oltalmára színes kartonpapírból épített betlehemi tornyocskát durván az árokba rugdosták.

1988 karácsonyán Váriban s bizonyára a beregi táj más községeiben is már elfojt-hatatlanul zengett fel a „Glória!” A szent karácsony második napján a fehérbe öltözött angyalokat s a gubás pásztorokat az iskolába is behívta valaki, hogy az ünnepet a gyermekek számára teljesebbé tegyék. A kényessé vált helyzet elől az iskola akkori igazgatója helyettesével együtt kisomfordált az épületből, de ez akkor már senkit sem érdekelt. Hihetetlen váratlanul változott a szelek járása. Templomjáró lett az ifjúság, ateista nevelése érdekében nemrég módszertani tanulmányokat író szerkesztő, az effajta nevelésben élenjáró tanárnő, de a helyi párttitkár is, aki a közelmúltban a pártfegyelmítől rettegvé lehajtott fővel hagyta el a szülői ház udvarát, miközben a gyászgyülekezet édesapja koporsójánál a XC. zsoltárt énekelte. Nekik van miért vezekelniük. A betlehemet őrző csordapásztorok lelke e tekintetben tiszta, mint ahogy maga a játék sem változott sokat – legfeljebb formájában és stílusában – a századok során.

A betlehemezés gyökereit keresve akár a kereszténység történetének kezdetéig is eljuthatunk. Jézus születésének helyszínén, a betlehemi sziklabarlangban ereklyeként őrzött jászol maradványairól az első szentföldi zarándokok hozták el a hírt